

Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου
Θεωρητική κατεύθυνση

Πλάτωνος Πρωταγόρας

Επιμέλεια:

Δημήτρης Γ. Μαρκαντωνάτος



Πρότυπο Πειραματικό Γεν. Λύκειο Αναβρύτων

Εισαγωγικό σχόλιο (με βάση τον A.E. Taylor)

Αν υπάρχει πλατωνικός διάλογος ικανός να διεκδικήσει από το "Συμπόσιον" τον τίτλο του κορυφαίου δραματικού αριστουργήματος του συγγραφέα του, αυτός είναι ο "Πρωταγόρας", με τη λαμπρή και πλήρη προσωπογραφία του διάσημου Πρωταγόρα και την ευθυμογραφική σκιαγράφηση των δύο ελασσόνων "σοφιστών", του Πρόδικου και του Ιππία.

Ο διάλογος διδάσκει τη σωκρατική θέση ότι "όλες οι αρετές είναι ένα: γνώση". Φιλοσοφικός στόχος του διαλόγου είναι απλώς να δειχθεί καθαρά ότι η ανωτέρω θέση αποτελεί το θεμέλιο ολόκληρης της σωκρατικής κριτικής του ανθρώπινου βίου. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε τον προκείμενο διάλογο ιδιαίτερα ώριμη και αριστοτεχνική διατύπωση της σωκρατικής ηθικής, αφού και ο ίδιος άντλησε άμεσα από αυτόν την περιγραφή των διδασκαλιών του Σωκράτη, την οποία παραθέτει στα "Ηθικά".

Από άποψη μορφής ο "Πρωταγόρας" αποτελεί και αυτός δραματική αφήγηση σε πλάγιο λόγο, όπως και η Πολιτεία, ενός τύπου κάπως λιγότερο περίπλοκου από αυτόν του "Συμποσίου". Ο Σωκράτης περιγράφει σε κάποιον φίλο του, που δεν κατονομάζεται και που τον συναντά σε ένα δημόσιο χώρο της Αθήνας, μια υπέροχη συγκέντρωση που μόλις άφησε. Ο πλάγιος λόγος χρειάζεται, για να μας εντυπωθεί το γεγονός ότι η συγκέντρωση πραγματοποιήθηκε πριν από την εποχή του. Από τις χαριτολογίες με τις οποίες αρχίζει ο διάλογος μαθαίνουμε ότι ο Αλκιβιάδης μόλις τότε "ανδρωνόταν". Βρισκόμαστε λοιπόν στην εποχή πριν από την έναρξη του Αρχιδαμείου πολέμου (δηλ. την πρώτη περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου). Πρόκειται λοιπόν για την περίκλεια εποχή η Αθήνα βρίσκεται στο απώγειο του πλούτου και της δόξας της, και πρέπει να δούμε τον Σωκράτη τριανταπεντάρη περίπου, τον Πρωταγόρα σχεδόν εξηταπεντάρη και τον Πρόδικο και τον Ιππία συνομήλικους του Σωκράτη.

Η σημασία του "Πρωταγόρα" ως διαλόγου που περιέχει την πληρέστερη και παλαιότερη περιγραφή του χαρακτήρα και των σκοπών της σοφιστικής "παιδείας στην αρετή" δεν είναι δυνατό να υποτιμηθεί. Πουθενά αλλού στην ελληνική γραμματεία δεν απαντούμε έκθεση του θέματος εφάμιλλη - έστω και ελάχιστα - εκείνης που ο Πλάτων βάζει στα χείλη του Πρωταγόρα. Δεν υπάρχει πραγματικός λόγος να αμφιβάλλουμε για την αυστηρή "ιστορική ακρίβεια" των λεγομένων. Ο Πλάτων βρισκόταν αρκετά κοντά στην περίκλεια εποχή, ώστε να είναι καλά πληροφορημένος για τα γεγονότα. Είχε τη δυνατότητα να διαμορφώσει βάσιμα συμπεράσματα από όσα ίσως του ανέφεραν οι πρεσβύτεροί του, που γνώρισαν τον Πρωταγόρα ή παρακολούθησαν τα μαθήματά του, αλλά και από το έργο ή τα έργα του διακεκριμένου σοφιστή. Παράλληλα, βρισκόταν αρκετά μακριά από την περίκλεια εποχή, ώστε να μην έχει προσωπικά κίνητρα, για να παραποιήσει τα γεγονότα ή προσωπικότητα μάλιστα και οι ιδέες του Πρωταγόρα αντιμετωπίζονται σε ολόκληρο το διάλογο με σεβασμό και κατανόηση. Η διδασκαλία του παρουσιάζεται τόσο απολαυστικά, ώστε μερικοί άξιοι σημερινοί κριτικοί φτάνουν να θεωρούν ότι αυτός είναι το κεντρικό πρόσωπο του διαλόγου, στον οποίο, πιστεύουν, εκείνος εγκωμιάζεται σε βάρος του δογματικού Σωκράτη.

Ο διάλογος αποτελείται από τα ακόλουθα κύρια τμήματα: I. Εισαγωγική αφήγηση που προετοιμάζει την εμφάνιση του Πρωταγόρα (310 α - 316 β). II. Δήλωση του Πρωταγόρα για τη φύση της αρετής, που ισχυρίζεται ότι μπορεί να διδάξει, και στη συνέχεια σειρά «σκεπτικιστικών αμφιβολιών» του Σωκράτη για το εφικτό μιας τέτοιας παιδείας, στις οποίες ο Πρωταγόρας απαντά εκτενώς (316 β - 328 δ). III. Διαλογική συζήτηση Σωκράτη και Πρωταγόρα, η οποία οδηγεί στο σωκρατικό παράδοξο της ενότητας των αρετών και κινδυνεύει να καταλήξει σε αγεφύρωτη διαφωνία (328 δ - 334 γ). IV. Μεγάλο διάλειμμα, όπου εξετάζεται ένα ηθικολογικό ποίημα του Σιμωνίδη (334 γ - 348 γ). V. Επανάληψη της διαλογικής συζήτησης του III, με την πρόσθετη εξέλιξη ότι τελικά όλες οι μορφές αρετής ανάγονται σε ένα πράγμα, τη «γνώση», άρα «κάθε μη ενάρετη πράξη αποτελεί πλάνη» (348 γ - 360 ε). VI. Σύντομο συμπερασματολογικό χωρίο,

όπου και τα δύο μέρη παραδέχονται την ανάγκη περαιτέρω έρευνας και αποχαιρετίζονται με πολλές φιλοφρονήσεις (360e – 362a).

Η γενική αυτή ανάλυση δείχνει από μόνη της ότι κύριος σκοπός του διαλόγου είναι να αποσαφηνίσει τις θεμελιακές προϋποθέσεις της ηθικής, αφενός της σωκρατικής και αφετέρου της σοφιστικής στην καλύτερή της μορφή, και να δείξει πού ακριβώς αυτές οι δύο διδασκαλίες συγκρούονται ασυμβίβαστα.

Εισαγωγή (με βάση το σχολικό εγχειρίδιο)

Το «θεατρικό» πλαίσιο του διαλόγου:

Ο Σωκράτης βγαίνει από το σπίτι του Καλλία και συναντά έναν (ανώνυμο) φίλο του. Απαντώντας στις ερωτήσεις του, τού διηγείται πώς βρέθηκε στο σπίτι του Καλλία και τι συζήτησε με τον σοφιστή Πρωταγόρα. Η ζωντανή αυτή αφήγηση του Σωκράτη – σε ευθύ λόγο – αποτελεί τον «Πρωταγόρα» του Πλάτωνα.

Πρόλογος: Ο νεαρός Ιπποκράτης, που επιθυμεί να γίνει μαθητής του Πρωταγόρα, μόλις πληροφορείται ότι ο τελευταίος έφτασε στην Αθήνα, στο σπίτι του Καλλία, φωνάζει χαράματα το Σωκράτη και τον παρακαλεί να τον παρουσιάσει στο διάσημο σοφιστή. Ο Σωκράτης ανταποκρίνεται και πηγαίνει με το νεαρό στο σπίτι του Καλλία. Εκεί παρευρίσκονται οι: Αλκιβιάδης και Κριτίας από τον κύκλο του Σωκράτη και οι σοφιστές Ιππίας και Πρόδικος, περικυκλωμένοι από πλήθος θαυμαστές και μαθητές.

Η συζήτηση:

Αρχικά: Περιγράφονται οι 3 σοφιστές. Οι Πρόδικος και Ιππίας ως επιδεικτικά πολυμαθείς (στα όρια της γελοιότητας). Ο Πρωταγόρας: αλαζονικός και γεμάτος αυτοπεποίθηση αλλά εμπνέει εκτίμηση και σεβασμό.

Τίθεται το ερώτημα αν είναι δυνατόν να διδαχθεί η αρετή, όπως υποστηρίζει ο Πρωταγόρας, που επιχειρηματολογεί υπέρ αυτής της θέσης. Ο Σωκράτης τεκμηριώνει τις αντιρρήσεις του. Ο Πρωταγόρας απαντά με έναν μακροσκελή λόγο:

1ο μέρος του λόγου: ο μύθος του Προμηθέα

2ο μέρος του λόγου: λογικά επιχειρήματα υπέρ της θέσης ότι η αρετή είναι διδακτή.

Η φιλοσοφική σημασία του διαλόγου:

Δύο είναι τα βασικά θέματα: α) η φύση της αρετής β) ποιος μπορεί να διδάξει την αρετή (οι σοφιστές;)

Αντιπαράθεση περί αρετής και περί των μεθόδων προσέγγισης της αλήθειας.

Επομένως:

θέμα συζήτησης: η αρετή και αν αυτή είναι διδακτή

- Μέθοδος του Σωκράτη: **διαλεκτική** (προσέγγιση του ζητούμενου με ερωτήσεις) > οι ερωτήσεις επιτρέπουν να διευκρινίζεται με ακρίβεια κάθε επιμέρους θέμα και όρος > η ακρίβεια αυτή οδηγεί σε κατανόηση και, τελικά, γνώση.
- Μέθοδος Πρωταγόρα: α) **Μύθος** (κάθε αφήγηση με ποιητικό χαρακτήρα από την παράδοση, το θρύλο ή κατασκευασμένη), β) **διάλεξη** (έκθεση διαφόρων ιδεών), γ) **σχολιασμός ποιητικών κειμένων** (μέθοδος όχι μόνο των σοφιστών).

Κριτική του Πλάτωνα στις μεθόδους του Πρωταγόρα:

Ο μύθος έχει συμβολική αξία αλλά δεν μπορεί να οδηγήσει με ακρίβεια στη φιλοσοφική και επιστημονική γνώση. Ο Πλάτων πάντως χρησιμοποιεί και ο ίδιος το

μύθο, δέχεται την αξία της συμβολικής αφήγησης και δεν ειρωνεύεται τον Πρωταγόρα για αυτήν. Όμως ειρωνεύεται τη *διάλεξη*, την οποία θεωρεί μέθοδο πειθούς και όχι προσέγγισης της αλήθειας, αφού ο ακροατής δεν έχει καν το χρόνο να εξετάσει τις ιδέες που εκτίθενται. Τέλος, ο *σχολιασμός ποιητικών κειμένων* είναι οικείος στους Έλληνες (που αναφέρονταν συχνά στον Όμηρο και άλλες αυθεντίες), όμως ο Σωκράτης έχει την αντίρρηση ότι ο γραπτός λόγος είναι βουβός και δεν μπορεί να απαντήσει σε αυτόν που θέτει ερωτήματα.

Συμπερασματικά:

Το αρχικό θέμα (η φύση της αρετής) μένει κάπως μετέωρο, αφού δεν διατυπώνεται οριστικό συμπέρασμα. Όμως διαγράφονται οι θέσεις των 2 «αντιπάλων»

- Πρωταγόρας: *αρνείται την ύπαρξη του απόλυτου και ασπάζεται τη σχετικότητα.*
- Σωκράτης: *αναζητεί μια αλήθεια γενική, καθολική, απόλυτη*

Η ολοκληρωμένη αντίληψη του Πλάτωνα για την αρετή απαντά στην *Πολιτεία*.

Ενότητα 1

(από μετάφραση)

Ερμηνευτικά σχόλια ενότητας 1

Το θέμα που τίθεται είναι: ποιο ακριβώς είναι το αντικείμενο διδασκαλίας του Πρωταγόρα. Στη θέση του σοφιστή ότι διδάσκει την πολιτική αρετή, ο Σωκράτης αντιτείνει ότι αυτή δεν μπορεί να διδαχτεί. Τα επιχειρήματά του είναι:

α) Οι Αθηναίοι είναι σοφοί > Για ειδικά ζητήματα εμπιστεύονται μόνο τους ειδικούς > όμως για πολιτικά ζητήματα ζητούν τη γνώμη κάθε πολίτη > επομένως δεν θεωρούν ότι απαιτείται προγενέστερη ειδική γνώση για τέτοια ζητήματα > άρα δεν τίθεται θέμα ιδιαίτερης διδασκαλίας για θέματα πολιτικής

β) Οι σοφοί και άριστοι Αθηναίοι πολίτες αδυνατούν να μεταβιβάσουν την αρετή τους στα ίδια τους τα παιδιά και σε άλλους > επομένως η πολιτική αρετή δεν διδάσκεται.

Τα επιχειρήματα αυτά αντλούνται από την καθημερινή εμπειρία. Αντέχουν στη λογική, αν και είναι κάπως υπεραπλουστευμένα: Ο Σωκράτης π.χ. επικαλείται τη θέση των πολλών, αν και ο ίδιος δεν εκτιμούσε ιδιαίτερα τη στάση του συχνά ανεύθυνου πλήθους. Επίσης, η άποψη ότι οι άριστοι πολίτες αδυνατούν να διδάξουν οτιδήποτε στους επιγόνους τους είναι συζητήσιμη και σχετική. Το ίδιο το δημοκρατικό πολίτευμα λειτουργούσε παιδευτικά για τους πολίτες, ενώ ο Περικλής ονομάζει την Αθήνα «*Ελλάδος παιδευσιν*» (βλ. Επιτάφιο του Περικλή). Φαίνεται ότι ο Σωκράτης ενδιαφέρεται κυρίως να προκαλέσει τον αντίπαλό του, ώστε να εκθέσει εκείνος τις απόψεις του και να έχει στη συνέχεια ο ίδιος την ευκαιρία να τις ανασκευάσει. Η μέθοδος του Σωκράτης είναι επαγωγική: Ξεκινά από επιμέρους εμπειρικές διαπιστώσεις, για να οδηγηθεί σε ένα γενικό συμπέρασμα (ότι η αρετή δεν είναι διδακτέ). Η συνέχεια του διαλόγου δείχνει ότι και ο ίδιος ο Σωκράτης δεν πίστευε στο μη διδακτό της αρετής. Επιδιώκει όμως τεχνηέντως να οδηγήσει τον Πρωταγόρα στη διαδικασία απόδειξης της θέσης του πεπεισμένος ότι εκείνος θα οδηγηθεί σε αδιέξοδο. Τότε θα έχει ο ίδιος ο Σωκράτης την ευκαιρία να το κάνει με διαλεκτικό τρόπο, αποδομώντας έτσι τη σοφιστική ηθική ρητορική.

Ερωτήσεις

1. Να σχολιάσετε τη στάση των Αθηναίων να απωθούν τους μη ειδικούς που θέλουν να εκφέρουν άποψη για ειδικά ζητήματα, αλλά να δίνουν το λόγο σε όλους τους πολίτες, όταν πρόκειται για ζητήματα γενικής πολιτικής.

2. Με ποια επιχειρήματα υποστηρίζει τη θέση του ο Σωκράτης; Να τα αξιολογήσετε.

Ενότητα 2

Απόδοση στη Νέα Ελληνική

Ήταν λοιπόν κάποτε μια εποχή που υπήρχαν θεοί, δεν υπήρχαν όμως θνητά πλάσματα. Κι όταν ήλθε και γι' αυτά ο καθορισμένος από τη μοίρα χρόνος για τη γέννησή τους, οι θεοί τα πλάθουν στο εσωτερικό της γης, αφού έκαναν μείγμα από χώμα και φωτιά και από όσα μπορούν να αναμιχθούν με φωτιά και χώμα. Και όταν επρόκειτο να τα οδηγήσουν στο φως, έδωσαν εντολή στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να τα στολίσουν και να μοιράσουν στο καθένα ιδιότητες, όπως ταιριάζει. Ο Επιμηθέας όμως ζητεί από τον Προμηθέα να κάνει μόνος του τη μοιρασιά. «Και μόλις τα μοιράσω» είπε «κάνε επιθεώρηση». Κι έτσι αφού τον έπεισε, προχωρεί στη μοιρασιά. Ενώ λοιπόν έκανε τη μοιρασιά, σε άλλα έδινε δύναμη χωρίς ταχύτητα, τα πιο αδύνατα όμως τα εφοδίαζε με ταχύτητα. Και σε άλλα έδινε όπλα, ενώ για άλλα, επειδή τους έδινε οργανισμό χωρίς όπλα, γι' αυτά επινοούσε κάποια άλλη δύναμη για τη σωτηρία τους. Όσα δηλαδή από αυτά τα κάλυπτε με μικροκαμωμένο σώμα, σε αυτά μοίραζε φτερά, για να διαφεύγουν, ή υπόγεια κατοικία. Και όσα μεγάλωνε στο μέγεθος, με αυτό το ίδιο *δηλ. το μέγεθος) εξασφάλιζε τη σωτηρία τους. Και τις υπόλοιπες (ιδιότητες) τις μοίραζε, εξασφαλίζοντας την ισοδυναμία με αυτό τον τρόπο. Και επινοούσε αυτά, επειδή λάμβανε τα μέτρα του μήπως κάποιο γένος εξαφανιστεί. Και αφού εφοδίασε αυτά αρκετά με μέσα, για να αποφύγουν την αλληλοεξόντωση, σοφίζόταν διάφορους προστατευτικούς τρόπους για τις μεταβολές του καιρού που προκαλούνται από τον Δία, ντύνοντάς τα και με πυκνά τριχώματα και με γερά δέρματα ικανά να αντιμετωπίσουν την κακοκαιρία, αλλά κατάλληλα και για τις ζέστες και, όταν πηγαίνουν στις φωλιές τους, να χρησιμεύουν για το καθένα αυτά τα ίδια (τα δέρματα) ως στρώμα και σκέπασμα δικό τους και δοσμένο από τη φύση· και βάζοντας ως υποδήματα σε άλλα σπλές και σε άλλα τρίχωμα και δέρματα σκληρά χωρίς αίμα. Στη συνέχεια έδινε τροφές διαφορετικές σε κάθε γένος, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς δέντρων και σε άλλα ρίζες. Σε μερικά τους επέτρεψε να είναι τροφή τους η βρώση άλλων ζώων. Και σε αυτά έδωσε τη δυνατότητα να γεννούν λίγους απογόνους, ενώ σε εκείνα που τρώγονταν από αυτά (έδωσε τη δυνατότητα) να γεννούν πολλούς, εξασφαλίζοντας έτσι τη σωτηρία για το γένος τους.

Ερμηνευτικά σχόλια ενότητας 2

ἦν γὰρ ποτε χρόνος: Η έναρξη της αφήγησης θυμίζει παραμύθι (μια φορά κι έναν καιρό ...). Ο Πρωταγόρας έχει την ικανότητα με τέτοια μέσα του δημοτικού ύφους να γοητεύσει τους ακροατές του.

θεοί μὲν ἦσαν: Ο Πρωταγόρας ήταν αγνωστικιστής. Επομένως η αναφορά σε θεούς έχει αλληγορική σημασία. Ο Δίας είναι ο Λόγος, δηλαδή η νομοτέλεια που συγκρατεί τη φύση. Οι άλλοι θεοί αντίστοιχα είναι όργανα αυτής της νομοτέλειας.

Χρόνος εἰμαρμένος γεννέσεως: Μεταφυσική άποψη του σοφιστή, σύμφωνα με την οποία οι θεοί κάποτε «γεννήθηκαν».

γῆς ἔνδον: αρχέγονη αντίληψη, που παραπέμπει στον «αυτοχθονισμό» (δηλαδή ότι κάποιες φυλές «ξεφύτρωσαν» από τα σπλάχνα της γης.)

ἐκ γῆς καὶ πυρός: η αντίληψη αυτή παραπέμπει στην κοσμολογία του Παρμενίδη, ότι όλα τα όντα προέρχονται από τη σύνθεση δύο στοιχείων, της γης και του πυρός.

Προμηθεὶ καὶ Ἐπιμηθεὶ: Τιτάνες, γιοι του Ιαπετού και της Κλυμένης. Ο Προμηθέας θεωρείται ευεργέτης της ανθρωπότητας, γιατί χάρισε στους ανθρώπους τη φωτιά και την έντεχνο σοφία, δηλαδή τη βάση του τεχνικού πολιτισμού.

Ο Πρωταγόρας επιστρατεύει τον μύθο του Προμηθέα, για να αποδείξει ότι η αρετή είναι διδακτική. Επιλέγει το μύθο, γιατί εκτιμά πως αυτός είναι *χαριέστερος*, όμως στη συνέχεια θα χρησιμοποιήσει και *λόγον*, για να ερμηνεύσει το μύθο και να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του. Στο μύθο συναντάμε φιλοσοφικές και κοσμολογικές αντιλήψεις, όπως την άποψη των προσωκρατικών ότι τα έμβια όντα αποτελούνται από *χώμα*, *φωτιά* και όσα αναμειγνύονται με αυτά (νερό και αέρα), καθώς και την ιδέα περί αναπλήρωσης, δηλ. ότι κάθε οργανισμός υστερεί και υπερέχει έναντι των άλλων, ώστε να εξασφαλίζεται στη φύση μια κάποια δυνατότητα επιβίωσης σε όλους τους οργανισμούς, γεγονός που επιφέρει στον κόσμο την έννοια της ισορροπίας και αρμονίας στη συμβίωση. Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά στην *ειμαρμένη*, που παραπέμπει περισσότερο στο «πλήρωμα» του χρόνου, στην αναγκαστική δηλ. μετάβαση της ζωής από ένα στάδιο σε άλλο υπό την πίεση της ανάγκης των ειδών για επιβίωση.

Ο Πρωταγόρας αποδεικνύεται ένας άριστος αφηγητής ιστοριών (story teller) που με ύφος απλό και παραστατικό κερδίζει την προσοχή του ακροατηρίου.

Ετυμολογικά:

- δύναμις: από το ρ. δύναμαι
- άσθενής: α στερ. + σθένος
- άμπισχω: άμφί + ίσχω
- ικανός: από το ρ. ίκνέομαι-οὔμαι
- βορά: από το ρ. βιβρώσκω
- Προμηθέας - Επιμηθέας: από το προ/έπί + μήτις = σκέψη

Ερωτήσεις

1. Να σχολιάσετε τη διανομή των εφοδίων-ιδιοτήτων από τον Επιμηθέα.
2. Ποια αλληγορική σημασία αποκτά η παρουσία των θεών στο μύθο;

Ενότητα 3

Απόδοση στη Νέα Ελληνική

Επειδή όμως ο Επιμηθέας δεν ήταν και πολύ σοφός, χωρίς να το καταλάβει ξόδεψε όλες τις δυνάμεις του στα άλογα ζώα. Έμεινε λοιπόν σε αυτόν ακόμα σε εκκρεμότητα το γένος των ανθρώπων και βρισκόταν σε αμηχανία τί να το κάνει. Κι ενώ αυτός ήταν σε αμηχανία, έρχεται ο Προμηθέας, για να επιθεωρήσει τη διανομή και βλέπει ότι τα άλλα ζώα ήταν εφοδιασμένα με όλα τα κατάλληλα μέσα, ενώ ο άνθρωπος (ήταν) γυμνός και ξυπόλητος και χωρίς στρώμα και χωρίς όπλα. Στο μεταξύ, πλησίαζε και η καθορισμένη από τη μοίρα ημέρα κατά την οποία έπρεπε να βγει και ο άνθρωπος από τη γη στο φως. Επειδή λοιπόν ο Προμηθέας βρισκόταν σε δύσκολη θέση ποια σωτηρία να βρει για τον άνθρωπο, αποφασίζει να κλέψει τις τεχνικές γνώσεις του Ηφαίστου και της Αθηνάς μαζί με τη φωτιά – γιατί ήταν αδύνατον να αποκτηθούν αυτές από κάποιον ή να χρησιμοποιηθούν χωρίς τη φωτιά – και έτσι τις χαρίζει στον άνθρωπο. Τη σοφία λοιπόν για τη ζωή έτσι την απέκτησε ο άνθρωπος, δεν είχε όμως την πολιτική τέχνη: γιατί αυτή βρισκόταν στα χέρια του Δία. Και στον Προμηθέα δεν ήταν πια δυνατόν να μπει στην ακρόπολη, την κατοικία του Δία – επιπλέον και οι φρουροί του Δία ήταν φοβεροί -, μπαίνει λοιπόν κρυφά στο κοινό οίκημα της Αθηνάς και του Ηφαίστου μέσα στο οποίο ασχολούνταν με τις τέχνες, και αφού έκλεψε την τέχνη της φωτιάς του Ηφαίστου και την άλλη (τέχνη) της Αθηνάς, τις δίνει στον άνθρωπο. Και από αυτό εξασφαλίζονται βέβαια για τον άνθρωπο ικανά μέσα για τη ζωή του, ο Προμηθέας όμως αργότερα, εξ' αιτίας του Επιμηθέα, όπως λέγεται, δικάστηκε για κλοπή.

Ερμηνευτικά σχόλια ενότητας 3

γυμνόν τα και άνυπόδητον και άστρωτον και άοπλον: Η απρονοησία του Επιμηθέα καθιστά την επιβίωση του ανθρώπινου είδους εξαιρετικά δύσκολη, καθώς ο άνθρωπος είναι «ελλειπτικός» σε σχέση με όλα τα άλλα όντα. Η σύγχρονη ανθρωπολογία επιβεβαιώνει αυτή τη διαπίστωση.

έντεχνον σοφίαν: το σύνολο των τεχνικών γνώσεων, που αναπληρώνουν την ελλειπτικότητα του ανθρώπου σε εφόδια και φυσικά μέσα επιβίωσης.

Διός φύλακα: Το Κράτος και η Βία, οι φρουροί του Δία, ο σκληρός ρόλος των οποίων παρουσιάζεται με ενάργεια στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου.

...κλοπής δίκην μετήλθεν: Ο Προμηθέας τιμωρήθηκε από τον Δία να αλυσοδεθεί στον Καύκασο και ένας αετός να του τρώει κάθε μέρα το συκώτι, το οποίο αναγεννάτο στη διάρκεια της νύχτας.

Βασικοί άξονες του μύθου είναι η απειροσκεψία του Επιμηθέα, η σωτήρια παρέμβαση του Προμηθέα και η τιμωρία του τελευταίου από τον Δία. Τελικός σκοπός της φύσης είναι η επιβίωση των ειδών και αυτό επιχειρείται με τη σύμμετρη και αντισταθμιστική διανομή των διαφόρων εφοδίων στους ζωντανούς οργανισμούς. Η απρονοησία του Επιμηθέα διαταράσσει αυτή την ισορροπία, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να μένει εντελώς ανυπεράσπιστος. Η σωτήρια και γενναιόδωρη παρέμβαση του Προμηθέα του επιτρέπει, αξιοποιώντας τα δώρα της έντεχνης εν πυρί σοφίας, να κινητοποιήσει τις φυσικές και νοητικές ικανότητές του και να θέσει τις βάσεις του τεχνικού πολιτισμού που θα του επιτρέψει να επιβληθεί στο περιβάλλον του. Η παρέμβαση του Προμηθέα είναι μια μυθική προσέγγιση με συμβολικό χαρακτήρα στο ζήτημα της σταδιακής προσαρμογής του ανθρώπου στο περιβάλλον και την επιβολή του σε αυτό με πολλούς κόπους και θυσίες.

Στο μύθο καταγράφεται αλληγορικά η εξέλιξη του ανθρώπινου γένους. Στο πρώτο, θεολογικό, στάδιο υπάρχουν μόνο θεοί, με τους οποίους ο κατά τα άλλα αγνωστικιστής Πρωταγόρας συνδέει το ιστορικό στάδιο με εκείνο της μακρινής προϊστορικής άγνοιας. Στο δεύτερο στάδιο έχουμε τη «γέννεσιν» των θνητών και την άστοχη διανομή των εφοδίων από τον Επιμηθέα. Στο τρίτο στάδιο ο Προμηθέας παρεμβαίνει σωτήρια χαρίζοντας στους ανθρώπους τη «σπίθα» του νου και του πυρός. Το τέταρτο στάδιο αποτυπώνεται στην 4^η ενότητα, όταν ο Δίας, φοβούμενος μήπως οι άνθρωποι δεν κατορθώσουν να επιβιώσουν χωρίς την πολιτική αρετή, δίνει μέσω του Ερμή την Αιδώ και τη Δίκη, δηλ. την πολιτική τέχνη και την πολιτική οργάνωση.

Ετυμολογικά:

- νομή: από το ρ. νέμω
- άστρωτος: α στερ. + στρώννυμι
- χρήσιμος: από το ρ. χρήμαι-ώμαι
- τέχνη: από το έτεκον (τίκτω)

Ερωτήσεις

1. Ποια στάδια της ιστορικής εξέλιξης του ανθρώπου απηχούνται στο μύθο του Προμηθέα;
2. Ποιους τύπους ανθρώπων εκπροσωπούν ο Προμηθέας και ο Επιμηθέας;
3. Ποια η συμβολική σημασία της παρέμβασης του Προμηθέα στην εξέλιξη της πορείας του ανθρώπινου γένους;

Ενότητα 4

Απόδοση στη Νέα Ελληνική

Επειδή λοιπόν ο άνθρωπος πήρε μέρος στη θεϊκή φύση, πρώτα αυτός μόνο από όλα τα ζωντανά πλάσματα πίστεψε σε θεούς εξαιτίας της συγγένειάς του με το θεό και προσπαθούσε να κατασκευάσει βωμούς και αγάλματα θεών. Έπειτα γρήγορα ανακάλυψε με την τέχνη λέξεις και ονόματα και δημιούργησε κατοικίες και ρούχα και υποδήματα και στρωσίδια και τις τροφές από τη γη. Με αυτά τα μέσα λοιπόν εφοδιασμένοι οι άνθρωποι στην αρχή κατοικούσαν σκορπισμένοι, όμως δεν υπήρχαν πόλεις. Αφανίζονταν λοιπόν από τα θηρία, γιατί από κάθε άποψη ήταν πιο αδύναμοι από αυτά και οι τεχνικές γνώσεις τους βοηθούσαν βέβαια ικανοποιητικά για την ανεύρεση τροφής, ήταν όμως ανεπαρκείς για πόλεμο με τα θηρία – γιατί δεν είχαν ακόμα την τέχνη για την οργάνωση της πολιτείας, της οποίας μέρος είναι η πολεμική τέχνη - και ένιωθαν έτσι την ανάγκη να συγκεντρώνονται και να εξασφαλίζουν τη σωτηρία τους κτίζοντας πόλεις. Κάθε φορά λοιπόν που συγκεντρώνονταν, αδικούσαν ο ένας τον άλλο, επειδή δεν είχαν την πολιτική τέχνη, και έτσι σκορπίζονταν ξανά και καταστρέφονταν.

Ο Δίας λοιπόν, επειδή φοβήθηκε μήπως χαθεί το γένος μας εντελώς, στέλνει τον Ερμή να φέρει στους ανθρώπους τη συναίσθηση της ντροπής και τη δικαιοσύνη, για να συμβάλουν στην αρμονία των πόλεων και τη δημιουργία συνεκτικών δεσμών φιλίας. Ρωτάει λοιπόν ο Ερμής το Δία με ποιο τρόπο τέλος πάντων μπορεί να δώσει στους ανθρώπους τη ντροπή και τη δικαιοσύνη; «Με ποιον τρόπο από τους δύο, όπως έχουν μοιραστεί οι τέχνες, έτσι να μοιράσω κι αυτές; Κι έχουν μοιραστεί ως εξής: ένας που κατέχει την ιατρική είναι αρκετός για πολλούς απλούς πολίτες, το ίδιο και οι άλλοι τεχνίτες. Και τη δικαιοσύνη λοιπόν και τη ντροπή με τον ίδιο τρόπο να τα εγκαταστήσω στους ανθρώπους ή να τα μοιράσω σε όλους; «Σε όλους» είπε ο Δίας «και όλοι να έχουν συμμετοχή. Γιατί δεν θα υπάρχουν πόλεις, αν λίγοι έχουν συμμετοχή σε αυτά, όπως ακριβώς σε άλλες τέχνες. Και μάλιστα, θέσπισε ένα νόμο εκ μέρους μου, να θανατώνουν ως νοσηρό στοιχείο της πόλης όποιον δεν μπορεί να έχει συμμετοχή στη ντροπή και τη δικαιοσύνη».

Έτσι, λοιπόν, Σωκράτη, και γι' αυτούς τους λόγους τόσο οι άλλοι όσο και οι Αθηναίοι, όταν γίνεται συζήτηση για θέμα σχετικό με την ικανότητα του αρχιτέκτονα ή για κάποια άλλη τεχνική ικανότητα, νομίζουν ότι λίγοι έχουν το δικαίωμα να δίνουν συμβουλές, κι αν κάποιος έξω από αυτούς τους λίγους επιχειρεί να δώσει συμβουλή, δεν τον δέχονται, όπως λες εσύ – σωστά, όπως λέω εγώ. Όταν όμως συνεδριάζουν για ζητήματα πολιτικής αρετής, η οποία πρέπει ολόκληρη να διέπεται από δικαιοσύνη και σωφροσύνη, ορθά δέχονται κάθε άνθρωπο, επειδή, κατά τη γνώμη τους, αρμόζει στον καθένα να έχει μερίδιο σε αυτή την αρετή, γιατί διαφορετικά δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν πολιτείες. Αυτή, Σωκράτη, είναι η αιτία αυτού του πράγματος.

Ερμηνευτικά σχόλια ενότητας 4

Πρώτον μὲν - ἔπειτα: χρησιμοποιώντας την έμφυτη νοημοσύνη τους οι άνθρωποι εξασφάλισαν τροφή, στέγη και ενδυμασία, έμαθαν να μιλούν, ενώ προηγουμένως έφτιαξαν βωμούς και αγάλματα θεών. Η θρησκεία, λέει ο Σκουτερόπουλος, λογίζεται ως ανθρωπολογικό δεδομένο, συμπεριλαμβάνεται στα επιτεύγματα του ανθρώπου, και όλα αυτά τα κατορθώματα εντάσσονται σε ένα καθαυτό προ-ηθικό στάδιο της πολιτισμένης ανέλιξης.

διά τήν τοῦ θεοῦ συγγένειαν: ο άνθρωπος, σύμφωνα με το μύθο, συγγένεψε με τους θεούς, ξεχωρίζοντας από τα υπόλοιπα θνητά γένη, από τη στιγμή που πήρε μερίδιο από τη φωτιά. Η "ἔντεχνος σοφία σύν πυρί" που απέκτησε ο άνθρωπος χάρη στην αυτοθυσία του Προμηθέα, του επέτρεψε να δημιουργήσει τον τεχνικό πολιτισμό μεταβάλλοντας την όψη της φύσης κατά κάποιο τρόπο σαν δημιουργός - θεός. Η τέχνη του Ηφαίστου και η σοφία της Αθηνάς μαζί με τη φωτιά αποτέλεσαν έτσι τη βασική υποδομή και κινητήρια

δύναμη της προόδου του ανθρωπίνου πολιτισμού. Γι' αυτό τα στοιχεία αυτά θεωρήθηκαν συστατικά της θεϊκής ουσίας και ένα από τα μυστικά της δύναμης των θεών.

Θεούς ... Θεών: ο άνθρωπος δημιούργησε τις λατρευτικές τελετές για τους θεούς εξαιτίας της συγγενείας του με το θεϊκό· οι άνθρωποι λοιπόν έχουν μέσα τους την έμφυτη ορμή για λατρεία. Ο Πρωταγόρας προφανώς αναγνώριζε ότι η λατρεία είναι ίσως απαραίτητη για τον άνθρωπο, χωρίς όμως να παίρνει θέση για την ύπαρξη ή όχι των θεών, δεδομένου ότι ο μεγάλος σοφιστής ήταν αγνωστικιστής - συνεπώς εντελώς αβέβαιος για την ύπαρξη των θεών (βλέπε και εισαγωγή σχολικού εγχειριδίου σελ. 25). Η απόδοση του ενστίκτου της πίστης και της λατρείας στη θεϊκή συγγένεια δεν είναι κάτι το περίεργο σε μια αφήγηση δοσμένη σε μορφή λαϊκής μυθολογίας για να γίνει πιο ευχάριστη.

ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα διηρθρώσατο: το βασικότερο στοιχείο του πολιτισμού είναι η γλώσσα, ως μέσο επικοινωνίας των ανθρώπων. Οι σοφιστές πίστευαν ότι η γλώσσα είναι επινόηση των ανθρώπων και όχι ότι δόθηκε εκ φύσεως σύμφωνα με τη θεοκρατική παράδοση, που δεχόταν ότι ο θεός δημιουργώντας τον άνθρωπο τον προίκισε με το χάρισμα της γλώσσας. Πάντως, οι αρχαίοι ήταν μοιρασμένοι στο ζήτημα της γλώσσας στη μία ή στην άλλη άποψη. Η νεότερη γλωσσολογική επιστήμη επιβεβαιώνει την άποψη των σοφιστών ότι η γλώσσα δημιουργήθηκε εξελικτικά, σύμφωνα με τις ανάγκες της κοινωνικής ζωής. Η σύγχρονη γλωσσολογία μελέτησε επίσης και τη διπλή άρθρωση που εμφανίζει κάθε γλώσσα, δηλ. την άρθρωση των φθόγγων (με την οποία σχηματίζονται οι λέξεις που εκφράζουν απλά δεδομένα της εμπειρίας) και την άρθρωση των λέξεων (δηλ. τη σύνταξη, με την οποία σχηματίζονται οι προτάσεις που εκφράζουν σύνθετα δεδομένα της εμπειρίας, της σκέψης, της κρίσης). Αυτή ίσως η διπλή άρθρωση της γλώσσας υπολανθάνει στη φράση "ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα διηρθρώσατο".

πολιτικὴ γὰρ τέχνη οὐκ εἶχον, ἤς μέρος πολεμική: Ο Δ. Γουδής υποστηρίζει ότι δίκαια ο πόλεμος, παρά τα μεγάλα κακά τα οποία προξενεί, θεωρείται στοιχείο της πολιτικής, γιατί αναπτύσσει τις ευγενέστερες ορμές του ανθρώπου, την άμυνα υπέρ του δικαίου και της ελευθερίας, υπέρ βωμών και εστιών, αφυπνίζει τα έθνη από την ηθική νάρκη μακροχρόνιας ειρήνης, μεταδίδει τον υψηλότερο πολιτισμό των πολιτισμένων λαών σε βαρβάρους

ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι: ο Πρωταγόρας θεωρεί ότι η κοινωνία συστάθηκε λόγω του φόβου προς τα θηρία. Αντίθετα, ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως "πολιτικόν ζῷον". Δημιούργησε, λοιπόν, την κοινωνία για να εξασφαλίσει τις βιοτικές του ανάγκες αλλά και μια ζωή ανώτερη πνευματικά. Αυτό συνέβη γιατί η πολιτεία και ο νόμος κατάγονται από τη φύση, η οποία αποτελεί μια αρμονική κοινωνία. Ο Αριστοτέλης επομένως παραδέχεται τη φυσιοκρατική αρχή της κοινωνίας. Κατά το Διαφωτισμό ο Ζαν Ζακ Ρουσσό δέχεται ότι η κοινωνία είναι η παρακμή της φυσικής κοινωνίας και προτείνει την έμμεση επιστροφή του ανθρώπου στη φυσική κοινωνία, δηλαδή στη δημοκρατία, η οποία εκφράζει το φυσικό δίκαιο.

αἰδῶ τε καὶ δίκη: για να ερμηνεύσουμε σωστά την έννοια της λέξης "αἰδώς" θα πρέπει να ανατρέξουμε στον Όμηρο. Το υψηλότερο αγαθό για τον Ομηρικό ήρωα δεν ήταν η απαλλαγή από τα συναισθήματα ενοχής αλλά η απόλαυση της τιμής, του επαίνου και της δημόσιας εκτίμησης. Η ισχυρότερη ηθική δύναμη που γνωρίζει ο ομηρικός άνθρωπος δεν είναι ο φόβος απέναντι στο θεό, αλλά ο σεβασμός απέναντι στη δημόσια γνώμη. Αἰδώς είναι ο σεβασμός στους άγραφους νόμους. Ο Έκτορας θα πει "αἰδέομαι Τρῶας" πάνω στην πιο κρίσιμη στιγμή της ζωής του και θα πορευτεί με τα μάτια ορθάνοιχτα προς το θάνατο. Οι καταναγκασμοί της κοινωνικής εκτίμησης είναι αφόρητοι σε έναν πολιτισμό αιδούς. Σε μια τέτοια, καθετί που εκθέτει έναν άνδρα στην περιφρόνηση ή στο χλευασμό των συνανθρώπων του είναι αρκετό, για να χάσει το σεβασμό στον ίδιο του τον εαυτό, και καταλήγει να είναι η μεγαλύτερη τιμωρία. Έτσι η αἰδώς θα πρέπει να ερμηνεύεται ως σεβασμός ανθρώπου σε άνθρωπο, αυτοσεβασμός, ηθική συνείδηση, φιλοτιμία, κοσμιότητα. Όλα αυτά μετασηματίστηκαν βαθμιαία σε αντίστοιχα αισθήματα ενοχής, φόβου τιμωρίας, αγωνίας για τις ευθύνες, σ' αυτό που λέμε τύψεις συνείδησης, όταν από την κοινωνία αιδούς έγινε μετάβαση στην κοινωνία ενοχής. Η

λέξη "δίκη" σημαίνει το συναίσθημα της δικαιοσύνης, την έμφυτη αντίληψη για το δίκαιο, το σωστό και το νόμιμο. Τα δύο αυτά συναισθήματα εξασφαλίζουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπου και συνιστούν μέρος της πολιτικής αρετής. Τους δύο σοφά διαλεγμένους όρους του Πρωταγόρα, αιδώ και δίκη, αυτούσιους τους βρίσκουμε και στον Ησίοδο (Έργα και Ημέραι, στ. 190- 201) : " δίκη δ' έν χερσί καί αιδώς οὐκ ἔσται ".

Αξιοσημείωτη είναι η άποψη του Ησιόδου, σύμφωνα με την οποία, στην αντίστροφη θεωρία του (περί κατιούσης γραμμής του ανθρώπινου πολιτισμού), η αιδώς και η δίκη υπήρχαν στον άνθρωπο και έφυγαν για τον ουρανό στον αιώνα του σιδήρου.

φιλίας συναγωγοί: οι δεσμοί φιλίας μεταξύ των πολιτών έχουν βασική προϋπόθεση την ύπαρξη πολιτικής ζωής και οργάνωσης, και γι' αυτό στηρίζονται στην αιδώ και τη δίκη.

Νενέμηνται ...νείμω;: Οι σοφιστές χρησιμοποιούσαν πολύ συχνά μύθους για τις ανάγκες της διδασκαλίας τους: οι μύθοι αυτοί διευκρίνιζαν, επεξηγούσαν ή εδραίωναν τις απόψεις τους. Οι μυθικές αφηγήσεις άφηναν περιθώρια για ποιητική χρήση της γλώσσας, οπότε ο λόγος μπορούσε να αποκτήσει χάρη και γοητεία απαράμιλλη. Ο μύθος λοιπόν απέβαινε πρόσφορο μέσο για επίδειξη γνώσεων και ρητορικής δεινότητας, ενώ παράλληλα αποτελούσε και μέσο άσκησης επιρροής στους ακροατές. Πάντως ο μύθος δεν έχει την αποδεικτική και πειστική δύναμη του "λόγου", που στηρίζεται σε συλλογισμούς και επιχειρήματα. Ο μύθος, τέλος, εκτός από το διδακτικό του χαρακτήρα προσφέρει στους ακροατές και τη δυνατότητα της χαλάρωσης. Έτσι και εδώ ο Ερμής, ως εκτελεστής της θείας βούλησης, αφελώς και με τρόπο κωμικό, ρωτά το Δία ποιος είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος διανομής της Δίκης και της Αιδούς. Η σημασία του καταμερισμού της παραγωγικής εργασίας έχει εκτιμηθεί από τα πρώτα στάδια της ανθρώπινης κοινωνικής ζωής και καθορίζει της εξελικτική πορεία του πολιτισμού. Ο Πρωταγόρας, λοιπόν, θέτει το πρόβλημα στη βάση του: είναι η πολιτική ένα ειδικό επάγγελμα, μέρος του κοινωνικού καταμερισμού των επαγγελματών; Η ερώτηση διατυπώνεται από τον Ερμή και ο Δίας βροντοφωνάζει "Όχι". Αν περιλαμβανόταν στον καταμερισμό εργασίας και η πολιτική, δεν θα συμμετείχαν όλοι στην πολιτική ζωή και δε θα υπήρχαν πόλεις, με την έννοια ότι η πολιτική προϋποθέτει ότι οι άνθρωποι απόδέχονται κοινές ηθικές αξίες. Αν δεν τις αποδέχονταν, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων, όπως στην προηγούμενη φάση. Η πολιτική συνδέεται άρρηκτα με την αιδώ και τη δίκη, που αποτελούν το θεμέλιο και την αναγκαία προϋπόθεσή της: με την έννοια αυτή θα ήταν αδιανόητο να μην έχει δοθεί σε όλους. Κατάληξη αυτής της πολιτισμικής εξέλιξης αποτελεί η αθηναϊκή δημοκρατία, που δικαιώνεται με το μύθο του Πρωταγόρα. [σσ. Δε γίνεται άμεσα διακριτό, αλλά ο Πρωταγόρας φαίνεται να δέχεται ότι το δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας είναι αυτό που ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες μια πολιτισμικά προηγμένης κοινωνίας. Η αιδώς και η δίκη βρίσκουν την πλήρη έκφρασή τους σε δημοκρατικές κοινωνίες.]

καί νόμον ... πόλειω; ο Δίας δεν μπορεί να εξασφαλίσει την καθολικότητα των δύο αρετών στους ανθρώπους, μια και δεν αποτελούσαν μέρος της αρχικής τους φύσης. Αν αφαιρέσουμε το περίβλημα του μύθου, σημαίνει ότι το θέσπισμα, ο νόμος αυτός, ήταν έργο του χρόνου, της πείρας και της ανάγκης. Έτσι ενισχύεται και η θέση ότι όλοι πρέπει να έχουν συμμετοχή στην αρετή. Η ανθρώπινη φύση φέρνει μέσα της τις καταβολές για να εξελιχθεί ηθικά. Σ' αυτό ακριβώς είναι αναγκαία και η διδασκαλία.

Ούτω δὴ ...ἢ μή είναι πόλεις: Ο Πρωταγόρας στο σημείο αυτό κάνει μετάβαση από το μύθο στο συμπέρασμα (επιμύθιο): Ο Δίας διέταξε να διανεμηθεί η τέχνη της παραγωγής και διατήρησης των κοινωνικών θεσμών εξίσου σε όλους τους ανθρώπους. Δεν υπήρξε εξειδίκευση στην κατανομή ούτε απόδοσή της σε μια συγκεκριμένη ελίτ, όπως συνέβη με άλλες τέχνες. Γι' αυτό το λόγο ακριβώς οι Αθηναίοι πιστεύουν ότι στα πολιτικά ζητήματα δεν υπάρχουν αυθεντίες, αλλά ο καθένας δικαιούται να εκφράσει τη γνώμη του. Σύμφωνα με το μύθο η πολιτική τέχνη είναι και το τελευταίο στάδιο εξέλιξης του πολιτισμού που κατακτά ο άνθρωπος. Τα στάδια του μύθου έχουν ως εξής:

⇒ φάση Επιμηθεά: βιολογικός σχηματισμός ανθρώπου

- ⇒ φάση Προμηθέα: γένεση τεχνών-πρώτες κοινωνίες -προϋποθέσεις για επιβίωση - προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον
- ⇒ Σχηματισμός πόλεων-ευρύτεροι οικισμοί που διέπονται από νόμους - έχουν πολιτική εξουσία - οι άνθρωποι δέχονται κοινές ηθικές αξίες, κατά τον Πρωταγόρα, την αιδώ και τη δίκη - περιορισμός ανταγωνισμών και αλληλοεξόντωσης.

δικαιοσύνης ... σωφροσύνης: για πρώτη φορά εδώ ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί τους εναλλακτικούς όρους "δικαιοσύνη" και "σωφροσύνη". Η σύγχυση αυτή θα συνεχιστεί και παρακάτω και θα δοθεί στο Σωκράτη η ευκαιρία να ζητήσει διεξοδικότερη διερεύνηση της έννοιας της αρετής.

τούτου αίτια: δηλαδή της συμπεριφοράς των Αθηναίων, όταν σκέπτονται αφενός για τεχνικά θέματα και αφετέρου για πολιτικά θέματα. Ο μύθος του Πρωταγόρα είναι ένα λαμπρό δείγμα φιλοσοφίας του πολιτισμού. Αποτέλεσε θεμέλιο πολλών μετέπειτα φιλοσοφικών και πολιτικών συστημάτων. Στο μύθο εκφράζεται η αισιόδοξη αντίληψη για την πορεία του ανθρώπου, παρόμοια με το χορικό της Αντιγόνης του Σοφοκλή, όπου η ανθρωπότητα ακολουθεί μια συνεχή ανοδική πορεία. Οι αντιλήψεις αυτές συνδέονται με μια εποχή κοινωνικής προόδου και διαφωτισμού. Αντίθετα στον Ησίοδο εκφράζεται η απαισιόδοξη αντίληψη ότι στο σιδηρούν αιώνα η αιδώς και η δίκη έφυγαν για τον ουρανό.

Συνολικά από το μύθο αντλούμε τα ακόλουθα στοιχεία:

1. Την αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων για τη σωτηρία και δυναμική παρέμβαση των θεών στη ροή της ανθρώπινης δραστηριότητας: ο Προμηθέας αρχικά, με τη γενναία προσφορά της φωτιάς, και ο Δίας στη συνέχεια, με την απλόχερη διανομή της πολιτικής τέχνης, εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητα στο ανθρώπινο είδος.
2. Το θετικό τρόπο σκέψης που χαρακτηρίζει ολόκληρη την ελληνική φιλοσοφία, διαφοροποιώντας την από αυτή των υπόλοιπων λαών.
3. Η Αιδώς και η Δίκη τονίζουν το ηθικό υπόβαθρο και το περιεχόμενο του αρχαίου ελληνικού τρόπου ζωής. Οι καταπιεστικοί κανόνες που συνθλίβουν τον άνθρωπο, όπως γινόταν στα κράτη της Ανατολής την αντίστοιχη χρονική περίοδο δεν ισχύουν στην Ελλάδα: ο σεβασμός, το φιλότιμο και η δικαιοσύνη ρυθμίζουν τις ανθρώπινες σχέσεις και τις εξυψώνουν.

Ετυμολογικά

- **μοῖρα:** από το μείρομαι
- **συγγένεια:** από το συγγενής (< σύν + γένος < γίγνομαι)
- **νομίζω:** από το νόμος (< νέμω)
- **ἐπιχειρῶ:** παρασύνθετο από το ἐπί + χεῖρ.
- **βωμός:** από το βαίνω
- **ἄγαλμα:** από το ἀγάλλω
- **φωνή:** από το φημί.
- **ἐσθής:** από το (ἀμφι)έννυμι
- **στρώμνη:** από το στρώννυμι
- **σποράδην:** από το σπείρω
- **βοηθός:** από το βοή + θέω
- **ένδεής:** από το ένδέω (έν + δέω)
- **ἀδικέω:** παρασύνθετο από το ἄδικος (ἀ στερητ. + δίκη)
- **δεσμός:** από το δέω-ῶ

- **τρόπος:** από μετάπτωση του θέματος τρεπ- (τρέπω)
- **ιδιώτης:** από το *ιδιος*
- **δημιουργός:** από το *δημος* + *ἔργον*
- **ἄπας:** από *ἄ* αθροιστικό + *πᾶς*
- **Σωκράτης:** από το *σῶς* (= σώος) + *κράτης* (<κράτος)

Ασκήσεις - ερωτήσεις

1. Τα ρήματα της στήλης β είναι συνώνυμα των ρημάτων της στήλης α . Να γίνει η σύνδεση.

α	β
- μετέχω	- διαιτῶμαι
- νομίζω	- διαχέω
-ἐπιχειρῶ	- ἀφανίζω
- ἰδρύω	- κοινωνῶ
-οἰκῶ	- πυνθάνομαι
- ζητῶ	- ὑπομένω
-ἀθροίζω	- νουθετῶ
- κτίζω	- κρίνω
- ἀδικῶ	- στέλλω
- σκεδάννυμι	- ἀναιρῶ
-διαφθείρω	- γεννῶμαι
- δέδοικα	- ἀσχημονῶ
-πέμπω	- οἰκίζω
- ἐρωτῶ	- ὀρρωδῶ
-γίγνομαι	- ἀγείρω
-κτείνω	- αἰτῶ
- συμβουλεύω	- ἀναλαμβάνω
- ἀνέχομαι	-θεμελιῶ

2. Να δοθούν στη νέα ελληνική επίθετα (απλά ή σύνθετα) παράγωγα από το ρήμα **τίθημι** και να σχηματιστούν μ' αυτά λεκτικά σύνολα.
3. Πόσες φορές συναντάμε τη λέξη **πόλη** στο κείμενο; Τι υποδηλώνει το γεγονός αυτό;
4. Ποια θέση εκφράζει ο Πρωταγόρας για την αρχική αιτία της συγκρότησης των ανθρώπινων κοινωνιών;
5. Η *αιδώς* και η *δίκη* δεν είναι ἔμφυτες· μοιράζονται σε όλους στο επόμενο στάδιο. Τι σχέση έχει αυτό με τη διδασκαλία της αρετής που υπόσχεται ο Πρωταγόρας;

Ενότητα 5

Απόδοση στη Νέα Ελληνική

Και για να μη νομίζεις πως εξαπατάσαι ως προς το ότι πραγματικά όλοι οι άνθρωποι θεωρούν πως κάθε άνθρωπος συμμετέχει και στη δικαιοσύνη και σε κάθε άλλη πολιτική αρετή, λάβε το εξής ως απόδειξη: Στις άλλες δηλαδή ικανότητες, όπως λες εσύ, αν κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι ικανός αυλητής ή (ικανός) σε οποιαδήποτε άλλη τέχνη, στην οποία όμως δεν είναι, τον περιγελούν ή οργίζονται μαζί του και οι συγγενείς του τον πλησιάζουν και τον συμβουλεύουν σαν να είναι τρελός. Στη δικαιοσύνη όμως και στις άλλες πολιτικές αρετές, κι αν ακόμα ξέρουν για κάποιον ότι είναι άδικος, αν αυτός ο ίδιος λέει την αλήθεια εναντίον του εαυτού του μπροστά σε πολλούς άλλους, εκείνο το οποίο θεωρούν στην πρώτη περίπτωση (στις άλλες δηλ. ικανότητες) πως είναι σωφροσύνη, να λέει δηλαδή κάποιος την αλήθεια, στη δεύτερη περίπτωση (δηλ. στη δικαιοσύνη και στις πολιτικές αρετές) το θεωρούν τρέλα και ισχυρίζονται ότι πρέπει όλοι

να λένε ότι είναι δίκαιοι, είτε είναι είτε όχι, διαφορετικά λένε ότι είναι τρελός αυτός που δεν προσποιείται ότι είναι δίκαιος. Γιατί είναι ανάγκη ο καθένας, χωρίς εξαίρεση, να συμμετέχει οπωσδήποτε σε αυτήν ή, αλλιώς, να μην έχει θέση ανάμεσα στους ανθρώπους. Για το ότι λοιπόν εύλογα δέχονται (όλοι) κάθε άνθρωπο ως σύμβουλο γι' αυτή την αρετή, επειδή πιστεύουν ότι όλοι έχουν συμμετοχή σε αυτή, αυτά τα επιχειρήματα φέρνω. Ότι όμως νομίζουν πως αυτή δεν είναι έμφυτη ούτε από κάποια τυχαία αιτία, αλλά ότι μπορεί να διδαχθεί και ότι γίνεται κτήμα ύστερα από φροντίδες, σε όποιον γίνεται κτήμα, αυτό θα προσπαθήσω στη συνέχεια να σου αποδείξω. Γιατί για όσα ελαττώματα έχουν τη γνώμη οι άνθρωποι ο ένας για τον άλλο ότι τα έχουν από τη φύση ή από τύχη, κανείς δεν οργίζεται ούτε συμβουλεύει ούτε διδάσκει ούτε τιμωρεί όσους έχουν αυτά, για να μην είναι τέτοιοι, αλλά τους συμπονούν. Για παράδειγμα τους άσχημους, τους μικρόσωμους ή τους αδύναμους ποιος θα ήταν τόσο ανόητος, ώστε να επιχειρεί να κάνει κάτι από αυτά; Γιατί ξέρουν, νομίζω, ότι από τη φύση και από τύχη συμβαίνουν στους ανθρώπους αυτά, δηλαδή και τα προτερήματα και τα αντίθετά τους. Όσα όμως προτερήματα νομίζουν ότι τα αποκτούν οι άνθρωποι με φροντίδα, άσκηση και διδασκαλία, αν κανείς δεν τα έχει αυτά, αλλά έχει τα αντίθετά τους ελαττώματα, σ' αυτές τις περιπτώσεις βέβαια προκαλούνται και οι θυμοί και οι τιμωρίες και οι συμβουλές. Από αυτά (τα ελαττώματα) ένα είναι και η αδικία και η ασέβεια και, γενικά, κάθε τι το αντίθετο προς την πολιτική αρετή.

Ερμηνευτικά σχόλια ενότητας 5

τεκμήριον: Ο Πρωταγόρας προσκομίζει επιπλέον μια εμπειρική απόδειξη, για να πείσει τον Σωκράτη ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν συμμετοχή στη δικαιοσύνη και στην άλλη πολιτική αρετή.

φασιν πάντας δεῖν ... ἐν ἀνθρώποις: Η λειτουργία της δικαιοσύνης και η ανασταλτική δύναμη της αισχύνης (αίδους) μπορούν να κυφορήσουν μόνο μέσα στα πλαίσια δημοκρατικών κοινωνιών· για να τηρεί κανείς τους κανόνες του δικαίου και για να φοβάται τη ντροπή προϋποτίθεται σεβασμός προς τους συνανθρώπους και υπολογισμός της γνώμης τους· η γνώμη αυτή δημιουργείται και αποκτά βαρύτητα μόνο όταν υπάρχει δημοκρατία, οπότε λειτουργεί ακατάπαυστα το αμείλικτο και αδέκαστο δικαστήριο της κοινής γνώμης. Εκφράζει λοιπόν ο Πρωταγόρας την επιδοκιμασία του προς την αθηναϊκή δημοκρατία που στηρίζεται στην ενσυνείδητη πειθαρχία των πολιτών της στους άγραφους και γραπτούς νόμους και όχι στον πειθαναγκασμό και τη βία που επιβάλλουν τα τυραννικά καθεστώτα· γι' αυτό άλλωστε ο Περικλής εκδηλώνει απροκάλυπτα καμάρι και υπερηφάνεια για το φιλελεύθερο πολίτευμα της πατρίδας του (Επιτάφιος Περικλή, Θουκ., II. 37. 3).

ἀμῶς γέ πως : Αυτό το επίρρημα είναι ένδειξη της πλατωνικής αντίληψης ότι εκείνο που απαιτείται αυστηρά να υπάρχει σε κάθε πολίτη δεν είναι το πιο ψηλό επίπεδο πολιτικής αρετής, αλλά μόνο η ελάχιστη δικαιοσύνη. Γι' αυτό και οι κυρώσεις είναι άτεγκτες. Ζήτημα είναι αν η μορφή της κύρωσης είναι ελαφρότερη σε σχέση με την παραπάνω: κτείνειν. Δεν ξέρουμε μήπως ψυχολογικά το να είσαι αποκλεισμένος από οποιαδήποτε κοινωνία ανθρώπων είναι αφόρητα βαριά τιμωρία. Ειδικότερα για την εποχή εκείνη η εξορία ισοδυναμούσε με θάνατο.

ὅτι δέ αὐτὴν οὐ φύσει ... ἀλλὰ διδακτόν: Με το "οὐ φύσει ...ἀλλὰ διδακτόν" γίνεται μια διάκριση ανάμεσα σε μια φυσική κατάσταση από τη μια και κάτι που δεν είναι φυσικό από τη άλλη. Εδώ το μη φυσικό είναι το "διδακτόν". Αμέσως συλλαμβάνει κανείς τον εσωτερικό δεσμό που θα βρει ο Πρωταγόρας ανάμεσα στους νόμους και στην διδακτική διαδικασία, που βλέπουμε ότι εδώ διαστέλλεται από τη φυσική προδιάθεση ή τη φυσική λειτουργία.

φύσει ἢ τύχη: Ο Πρωταγόρας δέχεται την ύπαρξη τελεολογικής αρχής στη φύση· για το σοφιστή υπάρχει βέβαια σκοπιμότητα στη φύση, όχι ωστόσο απεριορίστη, γιατί έχουμε και τον παράγοντα τύχη. Η περιορισμένη αυτή σκοπιμότητα δεν εκπηγάζει από τη θεία

πρόνοια για την επίτευξη προκαθορισμένων στόχων αλλά φέρεται εκπορευόμενη από μια μηχανιστική αιτιοκρατία, αυτοτελή και ανεξάρτητη.

θυμούνται, νουθετεί, διδάσκει, κολάζει: Κλιμάκωση από το ηπιότερο προς το αυστηρότερο (κλίμαξ προς μείζονα).

οίον τούς αισχροούς ή σμικρούς: Για τους αρχαίους Έλληνες τέλειο ανθρώπινο σώμα είναι αυτό που συνδυάζει κάλλος και μεγαλοπρέπεια .

ἐξ ἐπιμελείας καί ἀσκήσεως καί διδαχῆς: Είναι οι τρεις βασικές μορφές της παιδευτικής λειτουργίας (αγωγής) γενικά: επιλογή εκείνων που είναι σκόπιμο να προσφερθούν (επιμέλεια), εξασφάλιση πραγματικών συνθηκών αγωγής για ολοκληρωμένη πρόσκτηση και οικείωση των μαθήσεων (άσκησις), θεωρητική κατάρτιση και πλουτισμός γνώσεων (διδασχῆ). Παραλείπεται η "μίμηση", ίσως γιατί οδηγεί και σε αρνητικά αποτελέσματα, οπότε δεν θα εξυπηρετούσε τον Πρωταγόρα στην επιχειρηματολογία του.

Αφού λοιπόν η αιδώς και η δίκη αποτελούν τις προϋποθέσεις για την απόκτηση της πολιτικής αρετής και αφού οι ηθικές αυτές αξίες δεν υπάρχουν στον ίδιο βαθμό σε όλους τους ανθρώπους ούτε μπορούν μόνες τους να οδηγήσουν στην αρετή χωρίς τη σπουδή, την άσκηση και τη διδασκαλία, είναι φανερό πως η παιδεία αποτελεί την κινητήρια εκείνη δύναμη που θα μετατρέψει τον άνθρωπο από "δυναμει" σε "ἐνεργεία" πολιτικό ον.

ή ἀδικία καί ἡ ἀσέβεια ... τό ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς: Η ασέβεια δεν είναι αντίθετο της πολιτικής αρετής αλλά ένα μέρος του αντιθέτου. Ωστόσο, χρησιμοποιεί αυτήν την έννοια ο σοφιστής, γιατί ετοιμάζεται να κάνει μετάβαση από την ειδική στην καθολική αρετή. Η ασέβεια είναι το αντίθετο της οσιότητας. Από τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη και την οσιότητα θα ξεκινήσει ο Σωκράτης στη δεύτερη ερώτησή του. Η αναφορά του Πρωταγόρα στην ασέβεια δίνει το δικαίωμα στο Σωκράτη να απαριθμήσει την οσιότητα ως μόριο της αρετής.

Ετυμολογικά

- **τεκμήριον:** από το τεκμαίρομαι
- **αὐλήτης:** από το αὐλέω-ῶ
- **χαλεπαίνω:** από το χαλεπός + αίνω
- **νουθετῶ:** παρασύνθετο από το νοῦς + τίθημι
- **ἀληθής:** ἄ στερ. + λήθη (λανθάνω)
- **ἐναντίον (επιρρ.):** από το ἐναντίος (< ἐν + ἀντίος < ἀντί)
- **σωφροσύνη:** από το σώφρων (< σῶς + φρήν)
- **μανία:** από το μαίνομαι
- **οὐδείς:** από το οὐδέ + εἷς
- **ἀμῶς:** από το ἀμός (= κάποιος)
- **ἐπιμέλεια:** από το ἐπιμελής (ἐπί + μέλομαι)
- **διδάσκω:** από ρίζα δακ-, με ενεστωτικό αναδιπλασιασμό + πρόσφυμα -σκ->δι-δάκ-σκ-, με αποβολή του χαρακτήρα κ> δι-δά-σκω
- **κολάζω:** από το επίθετο κόλος (κοντός, κολοβός)
- **ὥστε:** από το ὡς + τε
- **συλλήβδην:** από το συν + θέμα ληβ- (εκτεταμένη βαθμίδα του θέματος λαβ- του λαμβάνω)

Ασκήσεις - ερωτήσεις

1. Τα ρήματα της στήλης β' είναι συνώνυμα των ρημάτων της στήλης α'. Να γίνει η αντιστοίχιση.

α'	β'
α. οϊομαι/οϊμαι	1. διδάσκω
β. χαλεπαίνω	2. επίσταμαι
γ. νουθετώ	3. φενακίζω
δ. μαίνομαι	4. δίκην λαμβάνω
ε. οίδα	5. ήγοῦμαι
στ. άπατώ	6. θυμοῦμαι
ζ. κολάζω	7. παραφρονῶ

2. Να μεταφερθούν στην αρχαία ελληνική οι φράσεις:

- Όλοι οι άνθρωποι έχουν μερίδιο στη δικαιοσύνη.
- Γνωρίζουν ότι κάποιος είναι άδικος
- Προσπαθώ να σου αποδείξω ότι η αρετή δεν είναι διδακτή.

3. Να εξηγήσετε τον συλλογισμό που αναπτύσσει ο Πρωταγόρας στην πρώτη παράγραφο.

4. Τη δικαιοσύνη και την πολιτική αρετή μάς τις χαρίζει η φύση ή η τύχη; Τι υποστηρίζει ο Πρωταγόρας;

5. Ο Δίας χάρισε την αιδώ και τη δίκη στο ανθρώπινο γένος. Η δικαιοσύνη και η πολιτική, λέει ο Πρωταγόρας, διδάσκονται. Πώς συνδυάζονται οι δύο αυτές θέσεις του μεγάλου σοφιστή;

Ενότητα 6

Απόδοση στη Νέα Ελληνική

Σ' αυτές τις περιπτώσεις λοιπόν ο καθένας θυμώνει με τον καθένα και τον συμβουλεύει, επειδή δηλαδή κατά τη γνώμη του, (η αρετή) μπορεί να αποκτηθεί με φροντίδα και μάθηση. Γιατί αν θέλεις, Σωκράτη, να καταλάβεις ποια σημασία έχει επιτέλους να τιμωρεί κανείς αυτούς που αδικούν, αυτή η ίδια (η τιμωρία) θα σε διδάξει ότι οι άνθρωποι τουλάχιστον νομίζουν ότι η αρετή είναι κάτι που μπορεί να αποκτηθεί. Γιατί κανείς δεν τιμωρεί αυτούς που αδικούν έχοντας στο νου του αυτό και εξαιτίας αυτού, επειδή δηλαδή αδίκησε, εκτός αν κάποιος τιμωρεί χωρίς λογική, όπως ακριβώς ένα θηρίο. Κι αυτός που επιχειρεί να τιμωρεί σύμφωνα με τη λογική δεν τιμωρεί για το αδίκημα που έχει γίνει στο παρελθόν – γιατί αυτό που έγινε δεν μπορεί να το κάνει να μην έχει γίνει – αλλά για το μέλλον, για να μην αδικήσει πάλι ούτε αυτός ο ίδιος ούτε κάποιος άλλος που είδε αυτόν να τιμωρείται. Και επειδή έχει τέτοια σκέψη, πιστεύει ότι η αρετή είναι δυνατόν να διδαχθεί οπωσδήποτε τιμωρεί, για να μην επαναληφθεί στο μέλλον (το αδίκημα).

Αυτή λοιπόν τη γνώμη έχουν όλοι όσοι τιμωρούν, και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή. Τιμωρούν λοιπόν, για να βρουν το δίκιο τους και για να διορθώσουν όσους τυχόν νομίζουν ότι αδικούν και οι άλλοι άνθρωποι και προπαντός οι Αθηναίοι, οι συμπολίτες σου – άρα, σύμφωνα με αυτό το συλλογισμό, και οι Αθηναίοι είναι από εκείνους που θεωρούν ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί και να αποκτηθεί. Ότι λοιπόν δικαιολογημένα δέχονται οι συμπολίτες σου και τον μεταλλουργό και τον τσαγκάρη να τους συμβουλεύει για τα πολιτικά και ότι πιστεύουν πως η αρετή μπορεί να διδαχθεί και να αποκτηθεί, σου το έχω αποδείξει, Σωκράτη, αρκετά, όπως τουλάχιστον μου φαίνεται.

Ερμηνευτικά σχόλια ενότητας 6

Οὐδείς γάρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας ... ἰδὼν κολασθέντα: η τιμωρία είναι ένας τρόπος σωφρονισμού και όχι εκδίκησης για το σφάλμα του αδίκου. Έχει λοιπόν παιδευτικό και όχι κατασταλτικό σκοπό. Η άποψη αυτή είναι ένας τολμηρός νεωτερισμός για την εποχή εκείνη (σε σημείο μάλιστα που μπορεί να συγκριθεί με αυτές του Τσεζάρε Μπεκαρία την εποχή του διαφωτισμού), αφού όλοι πίστευαν ότι η τιμωρία (τίσις) επιβαλλόταν και σαν ανταπόδοση για το σφάλμα. Έτσι ο Αριστοτέλης διακρίνει την ποινή σε *τιμωρίαν* και σε *κόλασιν*. Η πρώτη αποσκοπούσε σε εκδίκηση ενώ η δεύτερη στο καλό αυτού που τη δεχόταν. Ο Πλάτωνας στο *Γοργία* θεωρεί τη ποινή σαν θεραπεία της ψυχής που πάσχει ύστερα από ένα αμάρτημα. Το ότι η ποινή στον άδικο είναι μέσο σωφρονισμού και των άλλων ανθρώπων υποστηρίζεται και εδώ και στο *Γοργία*. Επίσης, οι τραγικοί ποιητές και ο Πίνδαρος παρατήρησαν ότι η ποινή επιβάλλεται για τη βελτίωση των άλλων ανθρώπων.

Οι απόψεις αυτές του Πρωταγόρα δεν θα ευσταθούσαν αν η αρετή δε διδασκόταν, αφού θα σήμαινε ότι είναι κάποιος καλός ή κακός εκ φύσεως. Τότε όμως αυτός θα ήταν αδύνατο να αλλάξει, άρα δε θα ήταν υπεύθυνος για την αδικία ούτε θα μπορούσε να του επιβληθεί ποινή. Ο Πρωταγόρας επομένως δίνει περιεχόμενο παιδαγωγικό - τελεολογικό στην ποινή.

οὐ γάρ ἄν ... θείη: Η φράση είναι παροιμιώδης και βρίσκεται με διάφορες μορφές, αλλά με την ίδια σημασία, σε πολλούς ποιητές. (Σιμωνίδης, Πίνδαρος, Σοφοκλής), επίσης στον Αριστοτέλη και το Δημοσθένη. Παρόμοια τα νεοελληνικά: ό,τι έγινε έγινε/ ό,τι γίνεται δεν ξεγίνεται.

ἰδία - δημοσία: π.χ. (αντιστοίχως) οι γονείς τα παιδιά τους, οι δάσκαλοι τους μαθητές - τα δικαστήρια που δικάζαν δημόσια.

οἱ σοὶ πολῖται: ο Πρωταγόρας αναφέρεται στους συμπολίτες του Σωκράτη με έναν τόνο αυταρέσκειας και έπαρσης: η επιχειρηματολογία του βρίσκει ερείσματα στην ίδια την Αθήνα, την πατρίδα του συνομιλητή του, έτσι ώστε δύσκολα ο δεύτερος να μπορεί να την αμφισβητήσει.

ἀποδέδεικται σοι ἰκανῶς: Οι αποδείξεις του Πρωταγόρα για το διδακτό της αρετής είναι οι εξής: α) οι άνθρωποι τιμωρούν για σωφρονισμό και αποτροπή από τα κακά και στροφή του αδίκου προς τα καλά, που αποκτώνται με τη φροντίδα, την άσκηση και τη διδασκαλία. β) Όλοι οι άνθρωποι, και οι Αθηναίοι, επιβάλλουν τις τιμωρίες στους αδίκους, επειδή νομίζουν ότι η αρετή διδάσκεται και αποκτάται με την επιμέλεια.

Το πρώτο αποδεικτικό στοιχείο του Πρωταγόρα βασίζεται σε μια αυθαίρετη αρχή που χρησιμοποιεί ο Πρωταγόρας, το ότι δηλ. η ποινή επιβάλλεται μόνο για σωφρονισμό και παραδειγματισμό. Αυτό όμως δεν ήταν απόλυτα παραδεκτό, σε μια εποχή ιδίως που η τιμωρία αποτελούσε μέσο εκδίκησης και καταστολής. Αλλά και το δεύτερο στοιχείο δεν έχει αποδειχθεί. Έτσι λοιπόν προκύπτει ότι ο Πρωταγόρας επιστρατεύει το γνωστό σόφισμα "λήψις τοῦ αἰτουμένου", κατά το οποίο χρησιμοποιείται για αποδεικτικό στοιχείο κάτι που το ίδιο χρειάζεται απόδειξη (*petition principii*).

Ανασκοπώντας το μύθο του Πρωταγόρα μπορούν να εντοπιστούν ορισμένα στοιχεία που από ορισμένους θεωρούνται αντιφατικά και ανακόλουθα προς τις πεποιθήσεις του μεγάλου σοφιστή:

- ⇒ α) το θρησκευτικό στοιχείο του μύθου δεν μπορεί να συμβιβαστεί με τον αγνωστικισμό του Πρωταγόρα, εκτός αν ληφθεί ως συμβατικό.
- ⇒ β) η εμφάνιση της τεχνικής παρουσιάζεται στο μύθο ότι έγινε πριν από τη συγκρότηση των πόλεων, ενώ ο τεχνικός πολιτισμός προϋποθέτει οργανωμένη κοινωνία.

- ⇒ γ) η λατρευτική τέχνη, όπως και η γλώσσα, εμφανίζονται πριν από τη δημιουργία των πόλεων, ενώ όλα αυτά αποτελούν κατακτήσεις οργανωμένης κοινότητας.
- ⇒ δ) η άποψη των Αθηναίων ότι όλοι συμμετέχουν στην πολιτική αρετή έρχεται σε αντίφαση με το "Αθηναίοι είσι τῶν ἡγουμένων παρασκευαστόν εἶναι καὶ διδακτόν ἀρετήν".
- ⇒ ε) Στην 6η ενότητα ο Πρωταγόρας θεωρεί την ποινή ως μέσο βελτίωσης και αποτροπής για το κακό, ενώ στην 4η ενότητα έλεγε ότι όποιος δε συμμετέχει στην "αἰδῶ" και τη "δίκη" πρέπει να φονεύεται.
- ⇒ στ) Ενώ στο μύθο διατείνεται ο Πρωταγόρας ότι η πολιτική αρετή είναι έμφυτη σε όλους τους ανθρώπους, λίγο παρακάτω επισημαίνει ότι αυτή δεν είναι φυσικό δώρο αλλά προϊόν διδαχής.

[Η αντιφατικότητα κάποιων από τις διαπιστώσεις αυτές μπορεί να αντικρουστεί. Απλά παρατίθενται ως στοιχεία προβληματισμού].

Ετυμολογικά

- **ἀλογίστως:** από το ἀλόγιστος (ἀ στερ. + λογίζομαι)
- **τιμωρῶ / τιμωροῦμαι:** από το τιμωρός (τιμή + ὠρος < ὄρομαι/ὄρῶ)
- **ἀγένητος:** ἀ στερ. + γενέσθαι (< θέμα γεν-)
- **δόξα:** από το δοκῶ
- **πολίτης:** από το πόλις
- **χαλκεύς:** από το χαλκεύω
- **σκυτοτόμος:** από το σκυτός (= δέρμα) + τεμῆν (του τέμνω)
- **φαίνομαι:** από θέμα φαν- + -j- ομαι > φαίν -ομαι

Ασκήσεις - ερωτήσεις

1. Με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια τα:
 - α. θήκη:
 - β. δοχείο:
 - γ. προίκα:
 - δ. θήραμα:
 - ε. ελεύθερος
 - στ. είδωλο:
 - ζ. επίτροπος:
 - η. τομή:
 - θ. αφανής:
 - ι. παραδειγματίζω:
2. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ της έννοιας του **κολάζω** και της έννοιας του **τιμωροῦμαι**;
3. Η ποινή αποβλέπει στο να διορθωθεί ο αδικήσας. Πώς συνδέεται αυτή η διαπίστωση με το **διδακτό** της αρετής;
4. Να συγκριθούν οι παλαιότερες άποψεις "ὄφθαλμόν ἀντί ὀφθαλμοῦ" και "ὀδόντα ἀντί ὀδόντος" με την άποψη του Πρωταγόρα για την επιβολή κυρώσεων.

Ενότητα 7

(από μετάφραση)

Ερμηνευτικά σχόλια ενότητας 7

Ο σοφιστής έρχεται στο τελευταίο μέρος του λόγου, όπου θα προσπαθήσει να ανασκευάσει την άποψη του Σωκράτη (βλ. 1^η ενότητα) ότι οι άριστοι πολιτικοί άνδρες δεν μπόρεσαν να μεταδώσουν τη σοφία τους στα παιδιά τους.

Σωκράτη, δεν θα σου πω μύθο, αλλά λόγο: Στο δεύτερο επιχείρημα του Σωκράτη ο Πρωταγόρας δεν θα χρησιμοποιήσει **μύθο** (όπως για το πρώτο επιχείρημα, που αφορούσε το γιατί αναγνωρίζεται σε όλους τους πολίτες της Αθήνας το δικαίωμα να συμμετέχουν στις συζητήσεις πάνω στα πολιτικά θέματα, ενώ δεν τους επιτρέπεται να παρεμβαίνουν σε τεχνικά ζητήματα) με χαρακτηριστικούς συμβολισμούς και ποιητική γλώσσα με φιλοσοφικές αλληγορίες, αλλά **λόγο**, δηλαδή επιχειρηματολογία με λογική αλληλουχία, αδιαμφισβήτητα γεγονότα και τεκμηριωμένα στοιχεία.

Έτσι μόνο μπορεί να λυθεί η απορία που έχεις: Το αν διδάσκουν οι πολιτικοί τη σοφία τους στα παιδιά τους ή όχι απαντιέται μόνο από το αν υπάρχει πολιτική αρετή ή όχι. Εφόσον αυτή υπάρχει και είναι ενιαία και σ' αυτήν πρέπει να συμμετέχουν όλοι, και αυτός που δε συμμετέχει τιμωρείται, είναι άξιο απορίας αν οι πολιτικοί δεν τη διδάσκουν στα παιδιά τους, αφού τα διδάσκουν όλα τα άλλα. Ο συλλογισμός αυτός αναπτύχθηκε με πολλά λόγια και πλεονασμούς, πράγμα που καταδεικνύει τη δύσκολη θέση στην οποία περιήλθε έως ότου καταλήξει στο συμπέρασμα.

Η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το όσιον: τα τρία αυτά στοιχεία συναποτελούν κατά τον Πρωταγόρα την αρετή, είναι δηλαδή μόρια της αρετής· οι έννοιες αυτές θα δώσουν αφορμή στο Σωκράτη να υποβάλει αργότερα τη δεύτερη καίρια ερώτησή του, ώστε να αρχίσει η φιλοσοφική διερεύνηση για το περιεχόμενο της έννοιας της αρετής – κυρίως για τη σχέση των μοριών της (κεφ. ΙΖ'). [Η έρευνα αυτή θα οδηγήσει στη θέση ότι η αρετή είναι μία, ενώ τα μόριά της ταυτίζονται με την αρετή, όπως τα μόρια του χρυσού ταυτίζονται με το χρυσό. Το τελευταίο βήμα θα είναι η απόδειξη ότι η μία αυτή αρετή ταυτίζεται με τη σοφία/ γνώση]

ως ανίατον: συνεχίζει να χρησιμοποιεί τη μεταφορά από τις ασθένειες τις σωματικές (πρβ και 4^η ενότητα).

ως ποινή το θάνατο: Οι ποινές στην αρχαιότητα ήταν αυστηρότερες απ' ό,τι σήμερα και η ποινή του θανάτου επιβαλλόταν πιο συχνά. Οι εξοντωτικές ποινές που επιβάλλονταν για πολιτικά ιδίως αδικήματα ήταν: θανάτωση, εξορία, αφαίρεση πολιτικών δικαιωμάτων, δήμευση της περιουσίας, κατεδάφιση σπιτιού.

οι αγαθοί άνδρες . . . οι αγαθοί άνδρες! : ο συλλογισμός αυτός είναι a minore ad maius (εκ του ελάσσονος προς το μείζον), σύμφωνα με τον οποίο αφού οι άξιοι άντρες διδάσκουν στα παιδιά τους τα λιγότερο σπουδαία, θα διδάσκουν οπωσδήποτε και τα περισσότερα σπουδαία.

➤ Η επιχειρηματολογία του Πρωταγόρα στο κεφάλαιο ΙΔ' (Υπάρχει ακόμη μια απορία ... Μπορούμε να πιστέψουμε κάτι τέτοιο, Σωκράτη;) παρουσιάζεται λογικά αδύνατη διότι:

⇒ Στην απορία του Σωκράτη που αφορά το γιατί οι καλοί πολίτες δεν μπορούν να βελτιώσουν τους γιους τους στην αρετή, ο Πρωταγόρας δεν αντιτείνει κάποιο αξιόλογο αποδεικτικό στοιχείο· απλά εκφράζει την απορία του πώς είναι δυνατόν οι άξιοι άνδρες να διδάσκουν στα παιδιά τους μικρότερης σημασίας πράγματα και όχι πολιτική αρετή, η παραμέληση της οποίας επισύρει ακόμη και την ποινή του θανάτου.

⇒ Δεν δηλώνει ο σοφιστής τι πραγματικά συμβαίνει ή δεν συμβαίνει, αλλά τι δεν πρέπει και τι πρέπει να συμβαίνει (δεοντολογικός χαρακτήρας αποδεικτικής διαδικασίας) – πράγμα δηλαδή που είναι ευκταίο, όχι όμως ουσιαστικά και λογικά επακόλουθο μιας πραγματικότητας.

- ⇒ Τη διδασκαλία της πολιτικής αρετής των άξιων πολιτικών προς τα παιδιά τους ο σοφιστής τη θεωρεί κατά κάποιον τρόπο γεγονός συνεπαγόμενο από τις επικρεμάμενες αυστηρές ποινές που έχει θεσπίσει η πολιτεία σε όσους παραμελούν την αρετή, χωρίς όμως αυτό να είναι απόλυτο.
- ⇒ Στη φράση «και αυτά τα ονομάζω όλα μαζί ανδρός αρετήν» ο Πρωταγόρας επιχειρεί ατελή απόπειρα για ορισμό της έννοιας της αρετής· ωστόσο η αρετή παρά την πολυώνυμη αυτής υπόσταση (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, οσιότητα) είναι ενιαία και κατά τούτο αντίκειται προς την πολλαπλότητα των τεχνών – των τεχνικών σπουδών.
- ⊙ Σωστά έχει παρατηρηθεί ότι στο κεφάλαιο αυτό η αγωνία του Πρωταγόρα είναι εμφανής για να καταλήξει στο συμπέρασμά του. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι το σημαντικό στο διάλογο του Πρωταγόρα δεν είναι οι κανόνες της τυπικής λογικής αλλά η πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του.

αρχίζουν . . . νουθετούν: Ο Πρωταγόρας παρουσιάζει το σύστημα αγωγής των νέων στην Αθήνα, που δεν διαφέρει και πολύ από τις άλλες πόλεις της αρχαιότητας. Η παρουσίαση αυτή είναι μια ακόμη προσπάθεια του σοφιστή να δείξει ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται.

μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε: Το παιδί άρχισε να παίρνει μαθήματα από τον 6^ο ή 7^ο χρόνο της ηλικίας του. [Ο Πλάτων πάντως υποστήριζε ότι το παιδί έπρεπε να αρχίζει γραφή και ανάγνωση στο 10^ο χρόνο, γιατί τότε μπορούσε να υπομένει και τις τιμωρίες που ίσως θα του επιβάλλονταν. Μέχρι τότε μόνο σωματικές ασκήσεις έπρεπε να κάνει].

ευθύνες: Ο Πλάτων εδώ (η έστω ο Πρωταγόρας) κυριολεκτεί απόλυτα. Αυτή είναι η βασική σημασία της λέξης «ευθύνη». Ήταν η λογοδοσία που όφειλε να κάνει κάθε πολίτης για όποια υποχρέωση είχε αναλάβει με εντολή της πολιτείας. Ο υπεύθυνος σε δημόσιο λειτούργημα υποχρεούνταν, στο τέλος της θητείας του ή όποτε του ζητούσαν, να παρουσιάσει όλους τους λογαριασμούς των δημόσιων χρημάτων ισολογισμένους. Αυτή η παρουσίαση ονομαζόταν «ευθύνη». Όποιος δεν εκπλήρωνε σωστά τα καθήκοντά του τον υποχρέωναν να δώσει «ευθύνας». Από κει έχουν βγει και οι μεταφορικές σημασίες για τη λέξη «ευθύνη». (βλ. και σχόλιο σχολικού βιβλίου).

- Οι αποδείξεις του Πρωταγόρα στο κεφάλαιο ΙΕ' (στην πραγματικότητα ... διδαχθεί η αρετή) είναι συνοπτικά:
- ⇒ Όλοι διδάσκουν και νουθετούν τα παιδιά τους από μικρή ηλικία και σ' ολόκληρη τη ζωή τους.
- ⇒ Όλοι τα στέλνουν στους δασκάλους και τους αναθέτουν να φροντίζουν όχι τόσο τις "ξερές" γνώσεις όσο την ηθική διαπαιδαγώγηση.
- ⇒ Η πόλη αναγκάζει τα παιδιά να μάθουν τους νόμους και να συμμορφώνονται σ' αυτούς.
- ⇒ (συμπερασματικά) Αφού η φροντίδα που καταβάλλεται για την αρετή στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα είναι τόσο μεγάλη, είναι άξιοι απορίας αν δεν μπορεί να διδαχθεί.

Ερωτήσεις

1. Με τι συνδέει ο Πρωταγόρας την πολιτική αγωγή; Να σχολιάσετε τη σύνδεση αυτή.
2. Με ποιο συλλογισμό προσπαθεί ο Πρωταγόρας να αποδείξει το διδακτό της αρετής; Να τον αξιολογήσετε.
3. Ποια εικόνα αποκτούμε από την αφήγηση του Πρωταγόρα για την εκπαίδευση στην Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα;

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- A. E. Taylor: *Πλάτων, ΜΙΕΤ*
- W.K.C. Guthrie.: *Οι Σοφιστές, ΜΙΕΤ*
- A. Lesky: *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*
- Κ. Κατσιμάνη: «*Ανθρωπισμός, δημοκρατία και παιδεία στον πλατωνικό Πρωταγόρα*» *Νέα Παιδεία* τ. 35
- Γ. Μαρκαντωνάτου: *Πλάτωνος Πρωταγόρας, Εκδόσεις Gutenberg*
- Δ. Πασχαλίδη: *Πλάτωνα Πρωταγόρας, Πολιτεία, Εκδόσεις ΖΗΤΗ*

